

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

“ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI”

mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy va
amaliy anjuman materiallari

2026-yil 12-fevral

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI

BOBUR NOMLI XALQARO JAMOAT FONDI

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR
MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA
MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI**

III xalqaro ilmiy-nazariy va amaliy anjuman materiallari

Toshkent – 2026

KONNOTATIV MA'NO IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLAR LEXICAL UNITS EXPRESSING CONNOTATIVE MEANING

Xolmamatova Sarvinozxon Abduvali qizi

FarDU 2-bosqich tayanch doktoranti

E-mail: :azimjonovazamatjon440@gmail.com

ORCID ID 0009-0002-6022-3866

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2026./UMAT3040

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilining izohli lug'atida aks etgan konnotativ ma'no ifodalovchi leksik birliklar chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot davomida 46 ta leksik birlik tanlab olinib, ular denotativ va konnotativ ma'nolari qiyosiy tahlil qilingan. Har bir leksik birlikning badiiy matndagi qo'llanilishi konkret misollar bilan ishonchli ko'rsatiladi. Tadqiqot konnotativ ma'noning til tizimidagi o'rni, vujudga kelish omillari va badiiy-estetik funksiyalarini ochib beradi.*

Kalit so'zlar: *konnotativ ma'no, denotativ ma'no, leksik birlik, emotsional ma'no, baholovchi ma'no, o'zbek tili, izohli lug'at, semantika, leksikologiya.*

Annotation. *This article presents an in-depth analysis of lexical units expressing connotative meaning as reflected in the Explanatory Dictionary of the Uzbek language. During the study, 46 lexical units were selected and their denotative and connotative meanings were comparatively analyzed. The use of each lexical unit in literary texts is convincingly demonstrated through concrete examples. The research reveals the role of connotative meaning in the language system, the factors contributing to its formation, and its artistic and aesthetic functions.*

Keywords: *connotative meaning, denotative meaning, lexical unit, emotional meaning, evaluative meaning, Uzbek language, explanatory dictionary, semantics, lexicology.*

Tilning leksik tizimi faqatgina predmet va hodisalarga nom berish funksiyasini bajaribgina qolmay, balki ularga nisbatan muayyan munosabat bildirish xususiyatiga ham ega. Lingvistikada leksik birliklarning bu ikki tomonlama xususiyati denotativ va konnotativ ma'no tushunchalari orqali ifodalanadi.

Denotativ ma'no so'zning asosiy, ob'ektiv va lug'aviy ma'nosini anglatadi, bu esa so'zning mantiqiy-semantik yadrosi sifatida tilshunoslik lug'atlarida aks etadi [O'zbek tilining izohli lug'ati, 2006: 15], [Mamatov, 2009: 124]. Denotativ ma'no so'zning referensial funksiyasini bajaradi va til

birliklarining asosiy nominativ qobiliyatini ta'minlaydi. Bu ma'no barcha tilshunoslik lug'atlarida birinchi o'rinda keltiriladi va so'zning semantik tuzilishining asosiy qismini tashkil etadi.

Konnotativ ma'no esa so'zning qo'shimcha ma'naviy, emotsional, baholovchi va ekspressiv jihatlarini o'z ichiga oladi. Bu ma'no nutq jarayonida va kontekstda paydo bo'lib, so'zlovchining predmet yoki hodisaga bo'lgan munosabatini ifodalaydi [Hojiyev, 2008: 45], [Arnold, 2002: 78]. Konnotativ ma'no nutqning ekspressiv-emotsional va stilistik xususiyatlarini shakllantiradi hamda badiiy va publitsistik uslubda keng qo'llaniladi.

Konnotativ ma'no muammosi zamonaviy lingvistikada keng o'rganilib kelinmoqda. Bu masala semantika, leksikologiya, stilistika va pragmatika kabi tilshunoslikning turli sohalarida tadqiq etiladi. Konnotativ ma'noning o'rganilishi tilning ifoda imkoniyatlari, badiiy matn semantikasi va til birliklarining funksional xususiyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Konnotativ va dennotativ ma'no masalasi zamonaviy semantik tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri sanaladi. Rus tilshunoslari I.V.Arnold, V.N.Teliya, D.N.Shmelev o'z asarlarida konnotativ ma'noning emotsional, baholovchi va ekspressiv tarkibiy qismlarini alohida ta'kidlaganlar [Arnold, 2002: 85], [Teliya, 1986: 112], [Shmelev, 1977: 134].

I.V.Arnold konnotativ ma'noni so'z ma'nosining qo'shimcha komponenti sifatida ko'rib chiqib, uning emotsional, baholovchi va ekspressiv turlarini ajratgan [Arnold, 2002: 92]. V.N.Teliya konnotativ ma'noning nominativ birliklarning semantik tuzilishidagi o'rni va funksiyasini chuqur tahlil qilgan [Teliya, 1986: 145]. D.N.Shmelev esa konnotativ ma'noning leksik tizimda namoyon bo'lish xususiyatlarini va stilistik funksiyalarini o'rgangan [Shmelev, 1977: 156].

Xorijiy tilshunoslikda D.A. Cruse va J. Lyons konnotativ ma'noni leksik semantikaning ajralmas qismi sifatida tadqiq qilganlar [Cruse, 1986: 45], [Lyons, 1995: 78]. D.A.Cruse konnotativ ma'noning kognitiv asoslarini va inson ongida tushunchalarning shakllanishidagi rolini o'rgangan [Cruse, 1986: 67]. J.Lyons konnotativ ma'noning pragmatik jihatlarini va kommunikativ funksiyalarini tahlil qilgan [Lyons, 1995:123].

O'zbek tilshunosligida bu masala A.Mamatov, G'.Abdurahmonov, A.Rustamov, Sh.Rahmatullayev kabi olimlar tomonidan o'rganilgan [Mamatov, 2009: 145], [Abdurahmonov va Rustamov, 1992: 89]. A.Mamatov o'zbek tili leksik birliklarining semantik tuzilishi va ma'no turlarini tahlil qilgan [Mamatov, 2009: 156]. G'.Abdurahmonov va A.Rustamov o'zbek tilining stilistik xususiyatlari va leksik birliklarning stilistik funksiyalarini o'rganganlar [Abdurahmonov va Rustamov, 1992: 112]. Sh.Rahmatullayev etimologik jihatdan so'zlarning tarixiy rivojlanishi va ma'no o'zgarishlarini tahlil qilgan [Rahmatullayev, 2000: 78].

A.Hojiyev esa o'zbek tilining frazeologik birliklarida konnotativ ma'nolarning namoyon bo'lishini o'rgangan [Hojiyev, 2008: 134]. U frazeologik birliklarning emotsional-ekspressiv xususiyatlarini va ularning badiiy matndagi funksiyalarini tahlil qilgan.

Konnotativ ma'noning asosiy tarkibiy qismlari sifatida his-tuyg'ularni ifodalovchi emotsional, ijobiy yoki salbiy baho beruvchi baholovchi, kuchaytirilgan ta'sir ko'rsatuvchi ekspressiv va nutq uslubiga xos stilistik ma'nolar ajratiladi [Teliya, 1986: 167], [Shmelev, 1977: 189]. Konnotativ ma'no shakllanishida metafora, metonimiya kabi kognitiv mexanizmlar, shuningdek, madaniy va milliy omillar muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi kunga qadar o'zbek tilining izohli lug'atida ifodalangan konnotativ ma'noli leksik birliklarning tizimli tahlili amalga oshirilmagan edi. Ushbu tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot materiallari. Tadqiqot uchun asosiy manba sifatida “O'zbek tilining izohli lug'ati” (5 jildlik, 2006-2008) [O'zbek tilining izohli lug'ati, 2006: 1] dan foydalanildi. Lug'atdan “A” harfi bilan boshlanuvchi va konnotativ ma'noga ega 46 ta leksik birlik tanlab olindi. Har bir leksik birlikning badiiy matndagi qo'llanilishi o'zbek adabiyotining klassik va zamonaviy asarlaridan misollar bilan tasdiqlandi. Qo'shimcha manba sifatida Sh.Rahmatullayevning etimologik lug'ati [Rahmatullayev, 2000: 12] va A.Hojiyevning frazeologik lug'ati [Hojiyev, 2008: 23] dan foydalanildi.

Konnotativ ma'no turlari va ularning tasnifi:

Biz tahlil qilgan 46 ta leksik birlik asosida konnotativ ma'noning quyidagi asosiy turlarini ajratish mumkin:

1. Emotsional-baholovchi konnotatsiya

Bu turda leksik birlik muayyan emotsional munosabat va baholashni ifodalaydi.

a) Ijobiy baholash (14 birlik - 30,4%)

Misollar: - **Asil** – olijanob, bebaho, sof - **Asal** – juda yoqimli, shirin - **Artist** – o'z ishining ustasi, mahoratli - **Andaza** – xushqomat, xushbichim - **Allalamoq** – mehribonlik bilan muomala qilish

Xususiyati: Bu leksemalar ijobiy his-tuyg'u, hurmat, qadrlashni ifodalaydi va badiiy matndagi ijobiy obraz yaratishda muhim rol o'ynaydi.

b) Salbiy baholash (22 birlik - 47,8%)

Misollar: - **Ajdaho** – qonxo'r, yovuz - **Azozil** – iflos, yaramas - **Ajina** – jikkak, ko'rimsiz - **Akillamoq** – bema'ni gapirmoq - **Anoyi** – sodda, osongina aldanadigan - **Arralamoq** – tinimsiz ta'na qilish

Xususiyati: Bu leksemalar salbiy munosabat, tanqid, nafrat hissini ifodalaydi va badiiy matndagi salbiy obraz yaratishda qo'llanadi.

c) Neytral (10 birlik - 21,8%)

Misollar: - **Aks sado** – javob, reaksiya - **Atrof** – muhit - **Avlod** – versiya, turkum - **Amal** – hayot boshlashi

Xususiyati: Bu leksemalar aniq emotsional baholash bildirmaydi, asosan metaforik o'tish xarakteriga ega.

2. Ekspressiv konnotatsiya (18 birlik - 39,1%)

So'z kuchaytirilgan, ta'kidlangan, ekspressiv ma'noda ishlatiladi.

Misollar: - **Adoqsiz** – oddiy “cheksiz”dan ko'ra kuchliroq: bitmas-tuganmas - **Alanga** – oddiy “olov”dan ko'ra kuchliroq va ta'sirli

3. Metaforik konnotatsiya (32 birlik - 69,6%)

Metafora konnotativ ma'no vujudga kelishining asosiy mexanizmidir. Tahlil qilingan leksik birliklarning ko'pchiligi metaforik ko'chish asosida konnotativ ma'no kasb etgan.

Misollar: - **Ajdaho** – hayvon nomi → qonxo'r, yovuz odam - **Asal** – mahsulot nomi → yoqimli, shirin narsa/odam - **Alanga** – fizik hodisa → kuchli his-tuyg'u

4. Stilistik konnotatsiya (15 birlik - 32,6%)

Leksik birlik muayyan nutq uslubiga xosligini bildiradi.

Misollar: - **Arralamoq** – og'zaki uslubga xos - **Akillamoq** – og'zaki, ko'pincha xalq tilida qo'llanadi

5. Madaniy-milliy konnotatsiya (12 birlik - 26,1%)

Leksik birlik o'zbek xalqining madaniy qadriyatlari, tarixiy xotirasi va milliy dunyoqarashi bilan bog'liq qo'shimcha ma'noga ega.

Misollar: - **Asil** – o'zbek madaniyatida shaxsning ijtimoiy maqomi va axloqiy sifatlarini bildiradi - **Anoyi** – o'zbek xalq psixologiyasida soddadillik va ishonuvchanlikni ifodalaydi

Konnotativ ma'no vujudga kelish omillari

Tadqiqot natijalarida konnotativ ma'no vujudga kelishida quyidagi asosiy omillar aniqlandi:

1. Metafora va metonimiya

Metafora va metonimiya konnotativ ma'no vujudga kelishining asosiy kognitiv mexanizmlaridir. Tahlil qilingan leksik birliklarning 69,6% metaforik ko'chish asosida konnotativ ma'no kasb etgan. Metafora konkret tushunchalardan abstrakt tushunchalarga, fizik jarayonlardan psixologik holatlarga, hayvonlardan odamlarga o'tishni ta'minlaydi.

2. Kontekst

Kontekst konnotativ ma'noning asosiy faollashtiruvchisi hisoblanadi. Bir xil leksik birlik turli kontekstlarda turli konnotativ ma'no kasb etadi. Kontekst konnotativ ma'noni aniqlashtiradi, kuchaytiradi yoki o'zgartiradi.

3. Madaniy-milliy omillar

Konnotativ ma'no xalqning madaniy tajribasi, tarixiy xotirasi, qadriyatlari va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq. 26,1% leksik birliklar madaniy-milliy konnotatsiyaga ega.

4. Emotsional-psixologik omillar

Konnotativ ma'no so'zlovchining emotsional holatini va psixologik munosabatini aks ettiradi. Bu omil badiiy va publitsistik uslubda, ayniqsa, muhim ahamiyatga ega.

Konnotativ ma'noning badiiy-estetik funksiyalari

Badiiy adabiyotda konnotativ ma'no muhim badiiy vosita hisoblanadi. Konnotativ ma'no badiiy matnda quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Obraz yaratish funksiyasi

Konnotativ ma'no badiiy obraz yaratishda muhim rol o'ynaydi. Leksik birliklarning konnotativ ma'nolari orqali personajlarning xarakteri, ruhiy holati va ijtimoiy maqomi tasvirlanadi.

2. Emotsional ta'sir funksiyasi

Konnotativ ma'no o'quvchiga emotsional ta'sir ko'rsatish vositasi hisoblanadi. Emotsional-baholovchi konnotatsiyaga ega leksik birliklar o'quvchida muayyan his-tuyg'ularni uyg'otadi.

3. Badiiy ta'sirlilik funksiyasi

Konnotativ ma'no badiiy matnning ta'sirliligini oshiradi. Ekspressiv konnotatsiyaga ega leksik birliklar matn ta'sirini kuchaytiradi va o'quvchining diqqatini jalb qiladi.

4. Stilistik funksiya

Konnotativ ma'no badiiy matnning stilistik xususiyatlarini shakllantiradi. Stilistik konnotatsiyaga ega leksik birliklar matnning uslubiy rangini belgilaydi.

5. Madaniy-milliy kolorit yaratish funksiyasi

Madaniy-milliy konnotatsiyaga ega leksik birliklar badiiy matnda milliy kolorit yaratadi va o'zbek xalqining madaniy qadriyatlarini aks ettiradi.

Tadqiqotning xulosa qismi sifatida quyidagicha fikrga keldik. O'zbek tilining izohli lug'atida keltirilgan 46 ta leksik birlikning tahlili quyidagi natijalarga olib keldi:

1. Konnotativ ma'no – leksik tizimning muhim qismi

Ko'plab leksik birliklar denotativ ma'nodan tashqari bir yoki bir nechta konnotativ ma'noga ham ega. Konnotativ ma'no til tizimining semantik boyligini va ifoda imkoniyatlarining kengligini ta'minlaydi.

2. Konnotativ ma'no turlari xilma-xil

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy konnotativ ma'no turlari aniqlandi: emotsional-baholovchi konnotatsiya (ijobiy, salbiy, neytral), ekspressiv konnotatsiya, metaforik konnotatsiya, stilistik konnotatsiya va madaniy-milliy konnotatsiya.

3. Metafora – konnotativ ma'noning asosiy shakllanish mexanizmi

Tahlil qilingan leksik birliklarning 69,6% metaforik konnotatsiyaga ega. Metafora konkret tushunchalardan abstrakt tushunchalarga, fizik jarayonlardan psixologik holatlarga, hayvonlardan odamlarga o'tishni ta'minlaydi.

4. Kontekst – konnotativ ma'noning asosiy faollashtiruvchisi

Bir xil leksik birlik turli kontekstlarda turli konnotativ ma'no kasb etadi. Kontekst konnotativ ma'noni aniqlashtiradi, kuchaytiradi yoki o'zgartiradi.

5. Konnotativ ma'no madaniy-milliy xususiyatga ega

Konnotativ ma'no xalqning madaniy tajribasi, tarixiy xotirasi, qadriyatlarini va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq. 26,1% leksik birliklar madaniy-milliy konnotatsiyaga ega.

6. Salbiy konnotatsiya ustunligi

Tahlil qilingan leksik birliklarning 47,8% salbiy emotsional-baholovchi konnotatsiyaga ega. Bu til tizimida salbiy hodisalarni baholashda konnotativ ma'nolardan ko'proq foydalanilishini ko'rsatadi.

7. Badiiy adabiyotda konnotativ ma'no muhim badiiy vosita

Konnotativ ma'no badiiy matnda obraz yaratish, emotsional ta'sir, badiiy ta'sirlilik, stilistik xususiyat va madaniy-milliy kolorit yaratish funksiyalarini bajaradi.

8. Konnotativ ma'no o'rganish – tilshunoslikning dolzarb yo'nalishi

Konnotativ ma'noni o'rganish tilning semantik tuzilishini chuqur anglashga yordam beradi, so'z ma'nosining dinamik tabiati haqidagi bilimlarni boyitadi, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi va til o'qitish, tarjima, leksikografiya kabi amaliy sohalarida muhim ahamiyatga ega.

9. Konnotativ ma'no – kognitiv lingvistikaning ob'ekti

Konnotativ ma'no inson ongida tushunchalarning shakllanishi, kategoriyalashuvi va ifodalanishi mexanizmlarini o'rganish uchun muhim material hisoblanadi.

10. Keyingi tadqiqotlar uchun istiqbollar

Konnotativ ma'no sohasida quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq: konnotativ ma'noning diaxronik tahlili (tarixiy rivojlanishi), qiyosiy-tipologik tahlil (boshqa tillar bilan solishtirish), psixolingvistik tadqiqotlar (konnotativ ma'noning idrok etilishi), kognitiv lingvistik tahlil (konnotativ ma'noning kognitiv asoslari) va korpusli lingvistika metodlari yordamida keng ko'lamli tahlil.

Adabiyotlar:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. 1-jild: A-D. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 680 b.
2. Mamatov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2009. – 456 b.
3. Hojiyev A. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2008. – 672 b.
4. Arnold I.V. Stilistika. Sovremennyy angliyskiy yazyk. – M.: Flinta, 2002. – 384 s.
5. Teliya V.N. Konnotativnyy aspekt semantiki nominativnykh yedinits. – M.: Nauka, 1986. – 256 s.

6. Shmelev D.N. Sovremennyy russkiy yazyk. Leksika. – M.: Prosveshcheniye, 1977. – 335 s.
7. Cruse D.A. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 310 p.
8. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 376 p.
9. Abdurahmonov G‘., Rustamov A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 398 b.
10. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent: Universitet, 2000. – 412 b.